

Искра ХРИСТОВА-ШОМОВА
Софийски университет »Св. Климент Охридски«
София
iskrashomova@gmail.com

UDK 27-243.6:811.163.42'255
272-282.7:003.349.1
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 24. travnja 2019.
Prihvaćen: 30. listopada 2020.

ПРИТЧИ СОЛОМОНОВИ ВЪВ ВТОРИЯ БЕРАМСКИ БРЕВИАР

В статията са разгледани две четива от *Притчи Соломонови* (1,1–9 и 3,13–20), поместени във *Втория берамски бревиар*, в съпоставка с три глаголически и три кирилски средновековни източника: *Първи Връбнички бревиар* от XII–XIII в., *Хървоев мисал* от началото на XV в., *Чешка глаголическа библия* от 1416 г., *Григоровичев паримейник* от XII в., ръкопис от РНБ *F.I.461* от XIV в., *Острожка библия* от 1591 г. От сравнението се вижда, че между гръцкия и латинския текст на тези четива има разлики както на синтактично, така и на лексикално равнище. В първото четиво двата хърватски бревиара най-често следват синтаксиса на латинския текст, като запазват лексиката от ранния (Кирило-Методиев) превод от гръцки. Във второто четиво между двата хърватски бревиара има повече и по-значителни разлики. Първият връбнички бревиар съдържа стария превод от гръцки почти без промени и съвпада с кирилските източници, а във *Втория берамски бревиар* и *Хървоевия мисал* текстът съответства на латинския синтактично и по дължина, но в повечето случаи се пази старата Кирило-Методиева лексика. Прави впечатление голямата текстова близост между двата хърватски паметника (*Втория берамски бревиар* и *Хървоевия мисал*). Трите кирилски текста съвпадат почти напълно и очевидно възхождат към един и същ древен превод (Кирило-Методиевия). Чешкият превод следва латинския текст, като в него се използват редица типично чешки лексеми (*opatrnost, robot, zprava, počatek, bazen, blazen, nahrdek, nalezenie, prodlenie, pravica, levica, cesta, pokoine*).

Ключови думи: Притчи, Бревиар, Мисал, Библия, превод, редакция.

1. УВОД

Вторият берамски бревиар се състои от два тома, които се пазят в Университетската библиотека в Люблина под обща сигнатура Ms 163. Ръкописът е писан през XV в. с хърватска глаголица. Първият том съ-

държа *Proprium de tempore*, 264 листа пергамент, а вторият том съдържа *Proprium Sanctorum*, 176 листа пергамент (VAJS 1910: XVI–XX; *Drugi beranski brevijar* 2018).

Тук ще бъдат разгледани две четива от *Притчи Соломонови*, които се намират в първия том. Тази библейска книга е подходяща, защото голяма част от нея е включена в състава на Паримейника. Изследванията показват, че пълният чети текст е съставен въз основа на превода в Паримейника, като липсващите части са допълнени (THOMSON 1998: 832; ALEKSEEV 1999: 156). Може да се предполага, че преводът на Паримейника е Кирило-Методиев или Методиев, а преводът на пълния текст също с голяма вероятност се отнася към запазените преводи на св. Методий (ALEKSEEV 1999: 198).

Освен това преводът на първите три глави от *Притчи Соломонови* в хърватските глаголически бревиари е представен от Йозеф Вайс (VAJS 1910: 38–70). Той посочва, че преводът е направен от гръцки и публикува текста в *Първия връбнички бревиар* успоредно с гръцкия текст по Септуагинта. В подробни бележки към всеки библейски стих е коментниран преводът и е направено сравнение с още няколко бревиара: *Бревиара на Вид Омшилянин, Пашманския, Първи и Втори новлянски и Ватиканския IIIr. Borg. 5*. За сравнение е привлечена и кирилската традиция въз основа на *Григоровичевия паримейник* по изданието на Брант (BRANDT 1894). Вайс посочва, че хърватските глаголически бревиари се разделят на две групи според текста на *Притчи*: в едната преводът е от гръцки и отразява първия славянски (Кирило-Методиевия) превод, а в другата преводът е от латински. Текстът в ръкописите с превод от гръцки обаче не е еднакъв, защото и в тях има поправки въз основа на латинския текст по Вулгата, а същевременно върху превода от латински оказва влияние по-ранният превод от гръцки: »V textech hlaholských lze pozorovati dvě skupiny překladu: starší a lepší překlad přejatý z původního překladu staroslověnského, vzdělaný na předloze řecké, byt' tu a tam, zejména na počátku opravovaný a upravený podle latinské Vulgáty, a vedle něho pozdější překlad, pořizený asi již na území chrvatském podle předlohy latinské, ale tak, že překladatel měl po ruce i starší překlad, do něhož nahlížel« (VAJS 1910: 39). Въз основа на съпоставката между хърватските бревиари Вайс отбелязва също, че най-добре запазеният текст на първичния превод от гръцки се пази в *Първи връбнички бревиар* и в *Бревиара на Вид Омшилянин*. От различията, които привежда Вайс, се вижда, че бревиарите, които той е използвал, се разделят на две групи: в едната текстът се придържа

в голяма степен към гръцкия, въпреки че има внесени и промени за сближаване с латинския, а в другата текстът е редактиран в по-голяма степен в посока към изравняване с латинския. В първата група влизат *Първият връбнички*, *Бревиарът на Вид Омишлянин* и *Паимманският*, а във втората – *Първи* и *Втори новлянски* и *Ватиканският Illir. Borg. 5*.

По-нататък Вацлав Чермак продължава изследването на текста на *Притчи Соломонови* в хърватските глаголически бревиари (ČERMÁK 1999; 2003; 2007). Той също ги разделя на две групи (А и В) според това дали текстът е преведен от гръцки или от латински. Въз основа на съпоставката между текстовете в група А той я разделя на две подгрупи (А₁ и А₂) според степента на влияние на латинския текст. Чермак посочва също, че в текстовете от група В се срещат лексеми, които съответстват на гръцкия текст, но не се откриват в ръкописите от група А₁. Това според него означава, че е съществувал по-ранен хърватски източник, който е съдържал текст, по-близък до гръцкия от текстовете на всички запазени бревиари: »Památki skupiny B však mají doloženy některé lekce závislé na řecké předloze, jež nenacházíme v rukopisech skupiny A₁, což vede k předpokladu, že opisovači měli k dispozici bezesporu obsáhlejší a kvalitnější slovanskou verzi, než jak by bylo možno soudit jen na základě délky čtení Breviáře Víta z Omišlje, který je obvykle považován za *codex optimus* pro starozákonní texty charvatskohlaholských breviářů« (ČERMÁK 2003:65).

Чермак публикува и наблюдения върху превода на *Притчи Соломонови* в *Първи връбнички* и *Втори новлянски бревиар* в съпоставка с кирилските паримейници (*Григоровичев*, *Лобковски* и *Захарински*). Неговото изследване показва, че текстът в *Първи връбнички бревиар* е по-близък до гръцкия отколкото до латинския текст и до голяма степен съвпада с текста в кирилските паримейници, докато текстът във *Втория новлянски бревиар* показва по-голяма близост до латинския текст. Важно е неговото наблюдение, че на местата, които не влизат в *Паримейника*, *Втори новлянски бревиар* съдържа текст, който съответства на гръцкия (ČERMÁK 1999).

Йоханес Райнхарт изследва текста на книгите с премъдрости (в тях той включва *Притчи Соломонови*, *Премъдрост Соломонова*, *Исус бен Сирах* и *Песен на песните*) в хърватските глаголически мисали, като за основен текст използва мисала *Vat. Illir. Borg. 4* (писан между 1317 и 1323 г.), но разглежда варианти и по други мисали, включително и *Хървоевия*. В мисалите са включени 34 четива от изброените библейски книги. Наблюденията на Райнхарт показват, че по-голямата част от текста на тези четива в мисалите съответства на латинския текст, но на отделни места

има стихве, които съответстват на гръцкия текст, като в някои случаи съвпадат с Паримейника, а в други случаи се различават от него. Той отбелязва: »First of all, and not unexpectedly, we see that the bulk of the texts goes back to the Latin Vulgate. Only in a few cases can the traces of an older translation from the Greek be located. Most of them correspond to the translation preserved in the Pareomiary, even when the text is missing in the breviary. This suggests either that Pareomiary texts must have been extant in Croatia outside the breviary or that the missal was compiled very early (the second possibility is less probable)« (REINHART 1986: 82). Някои от тези стихове, в които личи превод от гръцки, влизат във второто четиво, разгледано тук. По-нататък изследователят се спира на тези редки случаи, при които текстът в мисалите съответства на гръцкия, но се различава от текстовете и на Паримейника, и на Бревиара. Той поставя въпроса дали не може да се предполага, че в тези случаи е отразен друг древен превод, различен от паримейния, може би Методиев (цялата статия е написана с оглед на това да бъде изследвана възможността да се открият доказателства за запазен пълен Методиев библейски превод). Но отбелязва, че тези примери са твърде малобройни, за да може от тях да се достигне до такъв генерален извод: »However, I would seriously hesitate to conjecture a full Cyrillo-Methodian Bible translation on the basis of these very limited data.« (REINHART 1986: 82). Според мене в тези случаи става дума за промени в текста, внесени от хърватските книжовници, каквито се откриват и в разгледаните по-долу четива.

Докато работех върху транслитерацията за подготовката на електронното издание на *Втория берамски бревиар*, ми направи впечатление, че текстът на библейските четива в него на места се придържа към ранния (Кирило-Методиев) превод и следва гръцкия текст, а на места съответства на латинския. Публикацията на Вайс дава възможност, да се сравни текстът на *Втория берамски бревиар* с текста на *Първия връбнички бревиар* и на останалите източници, използвани от Вайс, и да се определи неговото място сред хърватските глаголически бревиари. В сравнението е включен още един хърватски глаголически източник, *Хървоевият мисал* с разночетенията, дадени в изданието му, а също *Чешката глаголическа Библия*. Използвани са и три кирилски източника: *Григоровичев паримейник*, ръкопис от РНБ F.I.461 и *Острожката Библия*.

Давам двете четива на гръцки (по Септуагинта) и на латински (по Вулгата) и според използваните славянски източници¹ и коментирам раз-

¹ Транслитерацията на глаголическите текстове е според изданията, в които са публикувани, затова някои глаголически букви в различните текстове, транслитерирани

ликите между текстовете. Четивата са дадени в Приложение 1 и Приложение 2.

2. ПРИТЧИ СОЛОМОНОВИ 1,1–9

Сравнението между текстовете показва най-напред, че между гръцкия текст в Септуагинта и латинския текст във Вулгата има доста разлики. Повечето от тях вероятно се дължат на това, че преводът в Септуагинта е доста свободен. Разликите между двата хърватски бревиара не са многобройни и не са съществени. И в двата се забелязва една и съща тенденция към изравняване с латинския текст на синтактично равнище, но запазване на лексиката от първоначалния превод. Трите кирилски текста съдържат един и същ превод от Септуагинта и разликите между тях, освен в правописа, са само на отделни места и се изразяват в единични граматични или лексикални промени. Същевременно между двата бревиара има общи лексеми, по които те се различават от кирилските текстове. Освен това, там, където гръцкият текст е по-дълъг от латинския, хърватските бревиари или съвпадат с гръцкия, или в тях има следи от стария по-обширен текст, който съответства на гръцкия. Чешкият глаголически текст съответства на латинския, като същевременно съдържа характерна чешка лексика, напр. *opatnost, kazn, zprava, počatek, blazen*. Преводите ще бъдат коментирани по-подробно, като вариантите са разпределени в две групи – варианти, които се дължат на разликата между гръцкия и латинския текст, и варианти, които отразяват разлики в лексиката на славянските езици.

2.1. Варианти, които се дължат на разликата между гръцкия и латинския текст

2.1.1. Разлики на синтактично равнище

В 1,1 има разлика в определението към името на Соломон – в гръцки има подчинено изречение, въведено с относително местоимение (ὃς ἐβασίλευσεν ἐν Ἰσραήλ), докато в латински има съществително с опре-

с латиница, са предадени по различен начин. Текстът на *Първия връбнички бревиар* е поместен в транслитерация с кирилица, както е в изданието на Вайс.

деление към него (regis Israhel). В двата бревинара и в чешкия текст намираме съчетание от съществително и прилагателно, както е в латински – c(êsa)ra iz(drai)l(e)va и krale izrahel'skeho. Но в хърватски е използвано съществителното cêsarъ, характерно за Кирило-Методиевите преводи, а в чешки – kral. Има разлика и в наставките на прилагателните, като в хърватски е използвано архаичното прилагателно iz(d)railevъ, което е за индивидуално притежание, докато чешкото izrahelskeho е за колективно притежание. В прилагателното iz(d)railevъ е отразена представата за Израил, като личност (това е името, което получава Яков след борбата с ангела), докато в чешкото прилагателно вече Израел се възприема като народ или страна. Първото прилагателно също е характерно за Кирило-Методиевите преводи, които са верни на библейската история. Трите кирилски текста се придържат към Септуагинта (иже ц'ксарствова въ израили), като разликата между тях е само в относителното местоимение.

В 1,2 и 1,3 между латинския и гръцкия текст има еднотипни синтактични разлики: предложни конструкции с причастия (ad sciendam и ad intellegenda) срещу инфинитиви (γυνῶναι и δέξασθαι). В първия случай в двата хърватски бревинара, както и в чешки, намираме предложни конструкции с отглаголни съществителни: na roznanie в хърватски, а в чешки – k umieni. В кирилските текстове има инфинитив – *познати* (с вариант *разумѣти* в Острожката библия). В 1,3 обаче двата хърватски бревинара се различават: във *Втория берамски* има предложен израз с отглаголно съществително като в латински (na uzazumênie), а в *Първия връбнички* – инфинитив *разоумѣти*, както е и в кирилските текстове.

В 1,4 в гръцки е използван изразът παιδὶ δὲ νέω, а в латински – само съществително: adulescenti. Двата хърватски бревинара съответстват на латинския текст с едно и също умалително съществително: ûnošicamъ, юношицам, а в кирилските текстове има точно съответствие на гръцкия израз: *ωτροκοῦ же юноу*. Съответствието в чешки е подобно на хърватското: jinochu.

В 1,7 между гръцкия и латинския текст има разлика в словоредата: Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου и Timor Domini principium scientiae. Латинският словоред е възпроизведен във *Втория берамски бревинар* и в чешкия текст: *strah' že g(ospoda)ň začelo premudrosti* и *bazen b'žie počatek' mudrosti*. В *Първия връбнички бревинар* словоредът е като в гръцки: *Почетк' прѣмноудрости страх' г'нь*. Така е и в кирилските текстове: *начатокъ прѣмнѣдрости воѣзнъ г'нѣ* в *Григоровичевия паримейник* и *начало прѣмнѣдрости страхъ г'нѣ* в F.I.461 и в *Острожката библия*. И в двата бревинара има лексикална успоредица с

кирилските текстове: използвана е Кирило-Методиевата лексема *preudrostь*, докато в чешкия текст стои само *mudrost*.

В 1,9 също има разлика в словоредата, като в гръцки изречението започва с наградата за мъдрия, а в латински – с предложна конструкция с глагол за даряването: *στέφανον γὰρ χαρίτων δέξιη σῆ κορυφῆ* и *ut addatur gratia cariti tuo*, като и наградата в двата текста е различна. В гръцки тя е *благодатен венец* (*στέφανον χαρίτων*), а в латински – само *благодат* (*gratia*). И тук двата хърватски брeвиара се придържат към латинския словоред: *da predast' se vènasъ bl(a)godêt'ni gl(a)vê tvoei*; *да придаст се вѣнциъ благодѣтнн главѣ твоѣи*. От разночетенията, които привежда Вайс, се вижда, че същият израз е използван и в останалите хърватски брeвиари (VAJS 1910: 51). В *Чешката глаголическа библия* словоредът е същият, но текстът е доста различен: *at' bude dana sĭva hlavie tvě*. В кирилските текстове намираме точно съответствие на гръцкия: *вѣнциъ ко блѣгодѣтнн приимши на врѣсѣ твоѣмѣ*. Разликата между хърватския и чешкия текст се дължи на това, че в хърватския за названието на наградата се пази старият превод от гръцки: *vènasъ bl(a)godêt'ni*, докато в чешки *gratia* е преведена със *slava*. И във втората част на стиха хърватският превод пази старата основа на превод от Септуагинта (*καὶ κλοῖον χρύσεον περὶ σῶν τραχήλων*): *i griv'na zlata šii tvoei*; и *гривна злата шии твоѣи*, като съответства и на кирилските текстове (и *гривна златѣ на своѣи вѣи*), докато в латински не се споменава злато (*et torques collo tuo*) и такова е съответствието в чешки: *a nahr'dlek' šiji tvěi*. Освен това думата *grivna*, употребена в хърватски, е същата като в кирилските текстове и съответства на гръцката *κλοῖός*.

2.1.2. Разлики на лексикално равнище

Някои от тях бяха вече посочени. Освен това има още някои. В 1,4 в гръцки стои *ἀκάκοις* ('на незлобивите, невинните'), а в латински – *ragvulis* ('на децата, юношите'). В двата хърватски брeвиара преводът съответства на латинския текст, но с различни лексеми: *ml(a)dên'semъ* във *Втори берамски* и *дѣтѣм'* в *Първи връбнички*. В чешки също има съответствие на латинския: *govatom'* а в кирилските текстове – на гръцкия: *незловивѣмѣ*. В същия стих в гръцки намираме *αἴσθησίν* ('чувство'), а в латински – *scientia* ('знание'). Хърватските брeвиари и чешкият превод следват латински, но отново с различни съответствия в двата брeвиара: *umênie* и *вѣдѣниѣ*, в чешки също стои *umienie*, а кирилските ръкописи съответстват на гръцкия с *чювѣствиѣ*.

2.1.3. Различни изрази с подобно значение

В 1,3 гръцкият израз се различава от латинския: νοῦσαι τε λόγους φρονήσεως δέξασθαι τε στροφὰς λόγων νοῦσαι τε δικαιοσύνην ἀληθῆ καὶ κρίμα κατευθύνειν срещу ad intellegenda verba prudentiae et suscipiendam eruditionem doctrinae iustitiam et iudicium et aequitatem. В гръцки има израз στροφὰς λόγων νοῦσαι, а в латински – *suscipiendam eruditionem doctrinae*. Освен това в гръцки стихът завършва с инфинитив κατευθύνειν, който се отнася до κρίμα: *да се поправя съдът*, т.е. да се прави справедлив. В латински има съществително – aequitatem, което не пояснява предходното iudicium, а е добавено със съчинителния съюз et. В кирилските източници има точно (дори буквално) съответствие на израза в Септуагинта στροφὰς λόγων νοῦσαι: *їзвїтіє словесѣ разоумѣти*. В двата хърватски брeвиара има изрази, между които има известни разлики, но и двата съответстват на латинския: *na prīètie učeniè nauka* във *Втори берамски* и *приѣти строєниє оучениѣ в Първи врѣбнички*. От вариантите, които привежда Вайс, се вижда, че *Видовият* и *Паиманският брeвиар* съвпадат с *Първия врѣбнички*, а *Ватиканският* и *Първи* и *Втори новлянски* – с *Втория берамски*. Краят на стиха във *Втория берамски брeвиар* съответства точно на латинския: *pr(a)vdī i suda. i pravosti* (така е и във *Ватиканския*), докато в *Първи врѣбнички* е само *правди* и *суда* (така е във *Видовия*), т.е. липсва съответствието на *et aequitatem*, но също и съответствието на *κατευθύνειν*. Чешкият превод съответства точно на латинския: *k urozumieni slov' opatrnosti a k przijeti umielèho naučení. spravedlivosti i suda. i pravosti*.

2.1.4. Разлики в дължината на текста

В 1,7 в гръцки след Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου има един израз, който липсва в латинския текст: σύνεσις δὲ ἀγαθῆ πᾶσι τοῖς ποιοῦσι αὐτήν· εὐσέβεια δὲ εἰς Θεὸν ἀρχὴ αἰσθήσεως. Този израз присъства в трите кирилски текста, като между тях има някои разлики, които се дължат на вторични грешки. Най-правилен е текстът в F.I.461: *разоумѣ же благъ въсѣмъ творащимъ и. благовѣрие же къ б̄гоу страхъ г̄нь науало чювствия*. Тук има малка разлика спрямо гръцкия текст: след *благовѣрие же къ б̄гоу* е добавено *страхъ г̄нь*, всъщност този израз дублира *благовѣрие же къ б̄гоу*, доколкото *εὐσέβεια* в този контекст е синоним на *φόβος*, например в книга Йов се казва *θεοσέβεια ἐστὶν σοφία* (Йов 28,28), което е паралел към *ἀρχὴ σοφίας φόβος Θεοῦ*. В *Първи врѣбнички брeвиар*, както и във

Видовиа и Пашиманския, текстът е същият като в *F.I.461*: разоум же влѣтъ всеѣм творещемъ ю — влѣтовѣриѣ же в бѣ страхъ гнѣ. начело човѣствѣ. Във *Втория Берамски брeвиар* не е включено цялото изречение, но има остатъци от него: strahъ g(ospoda)нъ načelo čuv's'tviû. Тази фраза е изведена на първо място в стиха, пред strah' že g(ospoda)нъ začelo premudrosti. Това разместване е резултат от преработката на текста, при която е била съкратена една част, която липсва в латински, но все пак е останала част от израза, който съответства на гръцкия текст, и тя е била преместена в началото на стиха.

2.2. Лексикални разлики в славянските преводи при съответствията на думи, които в гръцки и в латински имат приблизително еднакво значение

В тези случаи двата хърватски текста съвпадат най-често с кирилските. Съвпадението с кирилските текстове е при съответствието на *παρούσια* – *parabola*: *pritča* – *притѣча* срещу *roviesť* в чешки; на *σοφία* – *sapientia*: *premudrostь* – *прѣмѣдрость* срещу *mudrostь* в чешки; на *παιδεία* – *disciplina*: *nakazanie* – *наказаниѣ* срещу *kazn* в чешки; на *φρόνησις* – *prudentia*: *premudrostь*, – *прѣмѣдрость* срещу *opatnost* в чешки; на *ἀλήθεια* – *iustitia*: *pravъda* – *правѣда* срещу *spravedlivost*; на *αἰνύματα* – *enigmata*: *gananiѣ* – *гананиа* срещу *znamenanie*; на *ἀρχή* – *principium*: *načelo*, *поуѣткъ* – *начало/начатокъ* срещу *ročatek*. Ще обърна внимание на думата *gananiѣ*, която означава ‘загадка’. Тя е много рядка, но е употребена и в най-ранния превод на Псалтира (Пс 48,5) със същото значение като съответствие на гръцката *πρόβλημα* (SLOVNÍK 1959: 391), така че може да се смята за Кирило-Методиевска.

Случаите, в които в двата брeвиара има едно и също или близки съответствия и хърватската лексема се различава от лексемата в кирилските източници са три, като в два от тях хърватският и чешкият превод съвпадат: при превода на *ἔννοια* – *intellectus* с *rozumь* в двата хърватски и *rozum* в чешки срещу *съмыслъ* в кирилските източници; при превода на *μη ἀλώση* – *ne dimittas* с *ne отруѣаи*, *не поуѣши* в хърватски срещу *ně ostavaí* в чешки и три различни съответствия в кирилските източници: *не ѿрѣкви*, *не ѿврѣзи* и *не ѿрини*; при превода на *κορυφή* – *capita* с *glava* в двата хърватски и *hlava* в чешки срещу *врѣхъ* в кирилските източници. Разликата между славянските преводи в последния случай се дължи на многозначността на гръцката дума, която може да означава и ‘врѣх на

главата' ('теме'), и 'връх, връхна точка'. Тук хърватският текст е поправен според латинския.

На две места в двата хърватски бревиара има различни съответствия. Първото е в 1,4. Гръцката πανουργία и латинската astutia имат близки значения, и двете означават 'хитрост, ловкост, сърчност', като гръцката дума може да има и негативно значение – 'коварство, измама'. Съответствието във Втория берамски бревиар (и във Ватиканския и Първи и Втори новлянски) е наука, в чешки – 'opatnost', а в Първи връбнички бревиар (и във Видовия и Пашманския), както и в Григоровичевия паримейник – коварство, в F.I.461 и в Острожката библия – хъдожъство. Тук промяната в хърватски е въведена не с цел сближаване с латинския текст, а за да се намери по-подходящо съответствие според контекста. По същата причина мястото е редактирано и в кирилската традиция като думата коварство, която е развила негативно значение, е заменена с хъдожъство. Второто място е в 1,5, при превода на κτήσεται – possidebit. Съответствието във Втори берамски бревиар е obladaetъ, в Първи връбнички е стѣжитъ', както и в кирилските – сътѣжитъ, а чешкото е vlasti bude.

Лексикалните разлики между славянските текстове са представени в таблица. Тъй като трите кирилски текста най-често съвпадат, са дадени в една колона, а когато между тях има различия, вариантите са поставени един под друг.

Таблица 1. Лексикалните разлики между славянските текстове
Table 1. Lexical differences between Slavonic texts

стих	гръцки	латински	Втори берамски бревиар	Първи връбнички бревиар	Чешка глаголическа библия	Григ. парим., F.I.461, Остр. билб.
1,1	παρουμία	parabola	притѣса	притча	poviest	притѣча
1,2	σοφία	sapientia	premudrostъ	прѣмноудростъ	mudrost	прѣмнодростъ
1,2	Παιδεία	disciplina	nakazanie	казаниѣ	kazнь	наказаниѣ
1,2	φρόνησις	odetacul	premudrostъ	прѣмноудростъ	opatnost	прѣмнодростъ
1,3	ἀλήθεια	iustitia	pravъda	правѣда	spravedlivost	правѣда
1,4	ἄκακος	parvulis	mladѣnacъ	дѣтѣи	robать	незловивѣ
1,4	πανουργία	astutia	nauкъ	ковар'ство	opatnost	коварѣство хъдожъство
1,4	παῖδι δὲ νέῳ	adulescenti	ûnošicamъ	юношиции	jinochu	штрокоу же юноу

1,4	αἴσθησις	scientia	umênie	в'ѣдѣннѣ	umienie	уѡвѣстѣннѣ
1,4	ἔννοια	intellectus	rozumь	разоуми	rozum	с'ѣмысл'ѣ
1,5	κυβέρνησις	gubernacula	stroenie	строєннѣ	zprava	строител'ствѣ
1,5	κτῆσεται	possidebit	obladaetъ	стѣжит'	vlasti bude	стѣжит'
1,6	αἰνίγματα	enigmata	gananiê	ганани	znamenanie	гананина
1,7	ἀρχή	principium	načelo	поуєтк'	počatek	начаток'ѣ начало
1,7	Φόβος	timor	strahъ	страх'	bazen	в'ѣхзн'ѣ страх'ѣ
1,7	ἀσεβείς	stulti	повреден	везоумни	blaznově	невѣстивни
1,7	ἐξουθενήσου- σιν	despiciunt	повреден	оуничижают'	hr' daji	оуничижит'ѣ похулат'ѣ
1,8	μη ἀπόση	ne dimittas	ne otručai	нѣ поущан	ně ostavai	нѣ ѡрѣван нѣ ѡврѣзи нѣ ѡрнини
1,9	στέφανον χαρίτων	gratia	vênacъ bl(a)godet'ni	в'ѣнц'ѣ благодѣтннѣ	sTva	в'ѣнц'ѣ благодѣтнѣ
1,9	κορυφή	capiti	gl(a)vê	глав'ѣ	hlavie	вр'ѣс'ѣ
1,9	κλοιὸν χρύσειον	torques	grivъna zlata	гривна злата	nahr'dlek'	гривна злата

3. ПРИТЧИ СОЛОМОНИ 3,13–20

И при това четиво между гръцкия и латинския текст има разлики на структурно и на лексикално равнище, а също и в дължината на текста. Този път обаче разликите между двата брeвиара са много повече и по-значителни, като във всички случаи се дължат на промени спрямо първоначалния превод във *Втория берамски*, докато *Първият връбнички* се придържа изцяло към превода от гръцки и съвпада с кирилските текстове. *Хървоевият мисал*, в който по-голямата част от текста съответства на латинския, е близо до *Втория берамски брeвиар*. На някои места обаче в него личи стар превод от гръцки и тогава той съвпада лексикално с *Първия връбнички* и кирилските текстове. Трите кирилски текста отново съвпадат в голяма степен, а *Чешката глаголическа библия* съдържа превод от латински, в който са употребени характерни чешки лексеми: *užitek, pravica, cesta, pokoine, propast*. По-надолу разликите между славянските текстове са коментирани по-подробно.

3.1. Разлики между гръцкия и латинския текст

3.1.1. Различни изрази с подобно значение

На две места в гръцкия и в латинския текст има изрази, които се различават съществено помежду си, но носят едно и също послание. Първото място е началото на 3,15. В гръцки стои τιμιωτέρα δέ ἐστὶ λίθων πολυτελέων – *по-ценна е от скъпоценни камъни*, а в латински: Fructus eius pretiosior est cunctis oribus – *нейният плод е по-ценен от всички дела*. Тук двата хърватски брeвиара се различават. Във *Втори берамски*, както и в *Хървоевия мисал*, текстът съответства на латинския: plodъ ee mnogocên'ni e(stъ) vsêhъ dêlъ, докато в *Първи връбнички преводът* е според гръцкия текст: *драж'ши же ест' каменик' многоц'ѣнна* и съпада с кирилските, както и с Видовия брeвиар. В чешки има превод от латински, като съответствието на fructus е užitek: Užitekъ ejje dražši est nade vše zbožie. Тук обаче има една интересна особеност във *Втори берамски брeвиар* и *Хървоевия мисал*, която свидетелства за връзка с ранния превод, запазен в *Първия връбнички брeвиар* и в кирилските текстове: съответствието на pretiosior (τιμιωτέρα) не е прилагателно в сравнителна степен, както е и в *Първия връбнички брeвиар*, и в кирилските текстове, и в чешки (при това едно и също: *дражши, dražši*), а е mnogocênni, което се открива във втората част на израза в кирилските текстове и превежда гръцкото πολυτελέος. Това показва, че изразът в хърватските текстове е преправен от израз, който е бил част от най-ранния превод и е съответствал на гръцкия текст.

Второто място е втората част на 3,18. В гръцки стои τοῖς ἐπερειδομένοις ἐπ' αὐτήν ὡς ἐπὶ Κύριον ἀσφαλῆς – *за опиращите се на нея като на Господ е сигурна (непоколебима)*, а в латински – qui tenuerit eam beatus – *който я запазва, е блажен*. В *Първи връбнички брeвиар* изразът съответства на гръцкия: и всланаюцим се на ю 'ѣко на г̃а твр'да. Съвсем същият израз стои и в кирилските текстове, както и във *Видовия брeвиар*, само че в него вместо на г̃а погрешно е написано нога (VAJS 1910: 59). Във *Втори берамски брeвиар* изразът е променен в съответствие с латинския: b(la)-ž(e)нь iže držit' ū, в *Хървоевия мисал* той е пропуснат, но в се намира в *Рочкия мисал* и също съответства на латинския: i iže dr'žetъ ju. В Чешката глаголическа библия този израз липсва.

3.1.2. Разлики на синтактично равнище

В 3,14 в гръцки има инфинитив: ἐπιπορεύεσθαι, а в латински – отглаголно съществително: adquisitio. Във *Втори берамски брeвиар*, в *Хърво-*

евия мисал и в Чешката глаголическа библия стоят отглаголни съществителни: *priiskanie*, *preiskanie*, *nalezenie*, а в Първи връбнички бревиар и в кирилските текстове – инфинитив: *коуповати*. В края на втората фраза в 3,17 в гръцкия текст има предложен израз: *ἐν εἰρήνῃ*, а в латинския текст – прилагателно: *pacifica*. И тук Вторият берамски бревиар и Хървоевият мисал следват латинския с прилагателното *mirni*, а в Първи връбнички бревиар и кирилските текстове има превод от гръцки: с *въ мирѣ*. В чешкия текст преводът е от латински: *rokoine*, В 3,18 има два паралелни изречения, в които в гръцки са използвани сегашни деятелни причастия, а в латински – подчинени изречения, въведени с относителни местоимения: *ἀντεχομένοις* срещу *qui adprehenderint* и *ἐτερείδομένοις* срещу *qui tenuerit*. И в двата случая Първи връбнички бревиар и кирилските текстове съответстват на гръцкия със сегашни деятелни причастия: *др’жециим се* и *всла-наюциим се*. Вторият берамски бревиар и Хървоевият мисал обаче имат различни изрази на двете места. В първия случай в двата хърватски текста има причастия: *dr’žećim* и *pridržećimъ se*, а във втория случай – подчинени изречения, въведени с *iže*, които съответстват на латинския текст: *iže držit’* и *iže dr’žetъ*. В чешкия текст първият израз съответства на латинския с подчинено изречение, въведено с *ktož*, а вторият израз липсва.

В 3,20 между гръцкия и латинския текст има разлика в словоредата: в гръцки глаголят предхожда съществителното (*ἐρρήσαν δρόσους*), а в латински съществителното предшества глагола (*rosae concrescunt*). При славянските преводи двата хърватски текста (във Втория берамски бревиар и в Хървоевия мисал, в Първия връбнички този стих липсва) и трите кирилски следват словоредата на гръцкия текст, като бревиарът съвпада с кирилските текстове и лексикално: *potočiše rosi*; *vzrastut rosoju*; *поточюиша* (*точюиша*) *росы*. А чешкият текст възпроизвежда словоредата на латинския: *rosu se srostuji*. Тук също в мисала може да се види връзка на хърватския текст с ранен превод, направен от гръцки, като старият словоред е запазен, а е направена лексикална промяна.

3.1.3. Разлики на лексикално равнище

На няколко места има лексикални разлики между гръцки и латински. В 3,13 в гръцки стои *εἶδε* – *видя*, а в латински глаголят е *affluit* – *изобилства*. Глаголят във Втория берамски бревиар, Хървоевия мисал и Чешката глаголическа библия съответства на латинския: *obiluetъ*, *przipliva*, а в Първи връбнички бревиар и в кирилските ръкописи съответства на

гръцкия: видѣ. В 3,16 в гръцки стои $\mu\eta\kappa\omicron\varsigma$ βίου καὶ ἔτη ζωῆς: *дължина на живота и на годините за живеене*, а в латински – *longitudo dierum* – *дължина на дните*. И тук *Вторият берамски бревиар*, *Хървоевият мисал* и *Чешката глаголическа библия* съответстват на латинския с *dnī, dnov'*, а *Първи връбнички бревиар* и кирилските – на гръцкия с *житиѣ* и *лѣта живота*. В 3,18 гръцкият и латинският текст се различават не само синтактично, а и лексикално. Както беше посочено, в гръцки има две причастия, а в латински две подчинени изречения. Първото гръцко причастие $\acute{\alpha}\nu\tau\epsilon\chi\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\iota\varsigma$ е от глагола $\acute{\alpha}\nu\tau\acute{\epsilon}\chi\omega$ – ‘държа (се)’, а в латински е използван глаголет *adprehenderint* от *adprehendo*, който има първо значение ‘хващам’, но може да означава и ‘задържам’. И трите хърватски съответствия: *dr'žećim'*, *др'жѣцим се* и *pridržećimъ se*, съответстват на гръцкиото и съвпадат с кирилското *дръжжѣцимъ сѧ*. В чешкия превод стои *ктоž' jī ropadne*. Първата част от стиха е посочена и от Райнхарт като пример за място, на което текстът в мисала съответства на гръцкия, а не на латинския (REINHART 1986: 80). Второто гръцко причастие е $\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\rho\epsilon\iota\delta\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\iota\varsigma$ от глагола $\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\rho\epsilon\iota\delta\omega$ – ‘опирам се’, а глаголет в латински е *tenuerit* – ‘държи, подpira’. Този път двата хърватски бревиара се различават помежду си. *Вторият берамски*, както и *Хървоевият мисал*, съответстват на латинския, както синтактично, така и лексикално: *iže držit'* и *iže dr'žetъ*, а в чешки тази фраза липсва. *Първи връбнички бревиар* и кирилските текстове съответстват на гръцкия синтактично и лексикално: *всланающим се*, като правилно е избран този нюанс в значението, който най-много подхожда на контекста: ‘осланям се’.

3.1.4. Разлики в дължината на текстовете

И в това четиво в гръцки има изрази без съответствие в латинския текст. В 3,13 в гръцки в началото на втората фраза стои $\theta\nu\eta\tau\acute{o}\varsigma$ – ‘смъртен’. Така се осъществява изразяването на мисълта чрез две паралелни конструкции от синонимни изрази: *блажен е човекът, който е намерил мъдрост и смъртният, който притежава разум*. По този начин се получава пълно успоредяване със синоними: подлозите са *човек* и *смъртен*, типична синонимна двойка за библейските текстове, глаголите са *намирам* и *притежавам*, които назовават два етапа от един процес, но се използват като синоними, а допълненията са *мъдрост* и *разум*. В латинския текст липсва подлогът на втората фраза и по този начин се нарушава успоредяването на двата изрази. Изразяването чрез паралелни конструкции

е типичен похват на еврейската словесност и гръцкият текст съответства в по-голяма степен на еврейския начин на говорене. *Вторият берамски брeвиар*, *Хървоевият мисал* и чешкият текст съответстват на латинския – без подлог на второто изречение, *Първият връбнички брeвиар* и два от кирилските отговарят на гръцкия, със съответствие с *мъртънъ* на *θνητός*, а в третия (*Острожката библия*) липсва втората част от стиха.

По-нататък, както беше посочено, началото на 3,15 е различно в гръцки и в латински, а след началната фраза в гръцкия текст има един израз, който няма съответствие в латинския: οὐκ ἀντιτάξεται αὐτῇ οὐδὲν πονηρόν· εὐφωστός ἐστί πᾶσι τοῖς ἐγγίζουσιν αὐτῇ. Този израз отсъства във *Втория берамски брeвиар*, *Хървоевия мисал* и *Чешката библия*, а се намира в *Първия връбнички брeвиар* и в кирилските източници: не проти-вниѣ се ни ничтоже лоукавно – сладка ест' всѣм' приближающим се ни. И тук *Брeвиарът на Вид Омишлянин* съвпада с *Първия връбнички*, а *Първи* и *Втори новлянски* и *Ватиканският* с *Втория берамски*.

В края на 3,16 в гръцки има един доста дълъг израз, който отсъства в латински: ἐκ τοῦ στόματος αὐτῆς ἐκπορεύεται δικαιοσύνη, νόμον δὲ καὶ ἔλεον ἐπὶ γλώσσης φορεῖ. И в този случай *Втори берамски брeвиар* и чешкият текст съответстват по дължина на латинския, но в *Хървоевия мисал* в края на стиха има допълнение, което липсва в латинския, а не съответства и на гръцкия текст: Blaga e(st) všem blizь ee budučimь. i vsako drago něstь takmeno ei. В *Първия връбнички брeвиар* и в кирилските текстове има съответствие на допълнителния гръцки израз: ѿ оустън' ее исхѡдит' правда· закон же и мѡст' на езице носит'. И тук *Брeвиарът на Вид Омишлянин* съвпада с *Първия връбнички*, а *Първи* и *Втори новлянски* и *Ватиканският* с *Втория берамски*. Този цитат от *Притчи 3,16* е доста популярен в старобългарската литература. Ще го открием например в *Похвално слово за св. Кирил Философ* от Климент Охридски: 'ѣкоже рече прѣмъдрѡи соломонъ: въ оустнахъ прѣмъдрости важетъ чювствие· законъ же и милость на азъциѣ носитъ.

3.2. Лексикални разлики в славянските преводи при съответствията на думи, които в гръцки и в латински имат приблизително еднакво значение

При тези лексикални варианти по-често хърватските текстове съвпадат помежду си и с кирилските, но понякога се различават. Случаите,

когато трите хърватски текста съвпадат помежду си и с кирилските текстове, са: превод на φρόνησις – prudentia с mudrost – мъдростъ, в чешки също стои mudrost; превод на μήκος – longitudo с dlгота – дългота срещу prodlenie в чешки; превод на δεξιὰ – dextera с desnica – десница срещу pravica в чешки и на ἀριστερά – sinistra с šuica – шюица срещу levica в чешки; превод на πλοῦτος – divitia с bogatastvo – богатство, а в чешкия текст стои съществително от същата основа, но с друга наставка: bohatstvie; превод на ὁδοί – viae с puti – пътиє срещу cesti в чешки; превод на ἐθεμελίωσε – fundavit с osnova – основа срещу založil est в чешки.

Случаите, в които двата хърватски брeвиара съвпадат лексикално с кирилските текстове, а се различават от *Хървоевия мисал*, са следните: превод на относителното местоимение с iže – иже срещу ki в *Хървоевия мисал* и enž в чешките текстове (на други места обаче и в *Хървоевия мисал* се използва iže); превод на εὑρε – invenit с obrĕcĕtĕ (в сегашно време вместо в аорист във *Втори берамски брeвиар*), obrĕtĕ – ωβρĕtĕ (приωβρĕtĕ) срещу naidetĕ в *Хървоевия мисал* и nalezl в чешки; превод на κρείσσον – melior с lučše – лючє срещу bolje в *Хървоевия мисал* и lepší в чешки; превод на ἐρρήσαν – concrescunt с potočīše – поточыша срещу vzrastut в *Хървоевия мисал* и se srostují в чешки.

На едно място двата хърватски брeвиара се различават, като *Вторият берамски* съвпада с *Хървоевия мисал* и с *Чешката глаголическа библия*, а *Първият връбнички* съвпада с кирилските текстове: в 3,17 при превода на καλαί – pulchrae с krasní във *Втория берамски брeвиар* и *Хървоевия мисал* и krasne в чешки срещу добри в *Първия връбнички брeвиар* и в кирилските текстове.

Има един случай, в който *Първи връбнички брeвиар* и *Хървоевият мисал* пазят стария превод и съвпадат с кирилските текстове, а във *Втори берамски брeвиар* има промяна. Той е при превода на определението към дърво: и в гръцки, и в латински има родителен падеж: ξύλον ζωῆς, lignum vitae. В *Първи връбнички брeвиар*, в *Хървоевия мисал* и в кирилските текстове преводът е с дрѣво животно срещу drĕvo (živo)ta във *Втори берамски* и drzevo věčného života в чешки. Освен това в двата стиха, които липсват в *Първи връбнички брeвиар* (3,19–20) има още няколко случая, при които *Хървоевият мисал* съвпада с кирилските текстове, а се различава от *Втория берамски брeвиар*: превод на σοφία – sapientia с premudrostĕ – прѣмѣдростъ срещу mudrostĕ във *Втори берамски брeвиар* и smisl в *Чешката глаголическа библия*; превод на ἄβυσσοι – abyssi с bezdni – въздънны срещу propasti в чешки, а във *Втори берамски брeвиар* този

израз липсва; превод на ἐρράγησαν – eruperunt с otvrze – разтвързаша сѧ (с различни представки) срещу prorazi във *Втори берамски брeвиар* и virzinuli jsu в чешки.

В последните два стиха има два случая, когато хърватските текстове съвпадат помежду си и се различават и от чешкия, и от кирилските: в 3,19 превод на ἡτοίμασε – stabilivit с utvrđi срещу ustanovil в чешки и оуґотова в кирилските източници; пак в 3,19 превод на φρονήσει – prudentia с razumomъ срещу mudrosti в чешки и мѧдростѧ в кирилските източници.

В таблицата са представени основните лексикални разлики между славянските текстове, като са включени както случаите на разлики между гръцкия и латинския текст, така и случаите, в които те съдържат лексеми с еднакво или близко значение.

Таблица 2. Основните лексикални разлики между славянските текстове на
Притчи Соломонови 3,13–20
Table 2. The main lexical differences between Slavonic texts of the
Book of Proverbs 3,13–20

стих	гръцки	латински	Втори берамски брeвиар	Първи връбнички брeвиар	Хървоев мисал	Чешка глагол. библия	Григ. паримейник F.1.461 Острожка библия
3,13	ὄς	qui	ize	ижѧ	ki	enž	ижѧ
3,13	εἶρε	invenit	obrêcety	оѡрѣте	naidety	nalezl'	приѡѡрѣте ѡѡрѣте
3,13	σοφίαν	sapientiam	mudrosti	прѣѡѡуґа-рост'	mudrostъ	smisl'	прѣѡѡдростѣ
3,13	εἶδε	affluit	obiluetъ	ѡидѣ	obiluet'	przipliva	ѡидѣ
3,13	φρόνησιν	prudentia	mudrostiû	ѡуґдрост'	mudrostiju	mudrost'	ѡѡдростѣ
3,14	κρείττον	melior	lučše	ѡуґѡ	bolše	lepšie	ѡуґѡ
3,14	ἐμπορεύεσθαι	adquisitio	priiskanie	ѡуґѡѡати	preiskanie	nalezienie	ѡуґѡѡати
3,15	τιμιωτέρα	pretiosior	mного-сѣнни	дрѡж'ши	mного-сѣнѡнь	dražši	дрѡж'шї
3,16	μῆκος	rudentia	dlgota	дѡлготѡ	dl'gota	prodlenie	дѡлготѡ
3,16	βίου καὶ ἐτη ζωῆς	dierum	dni	житиѣ и лѣта живота	dni	dnov'	житиѣ и лѣта живота
3,16	δεξιὰ	dextera	děsnica	дѣсница	desnica	pravica	дѣсница
3,16	ἀριστερα	sinistra	šũica	шѡуґница	šũica	levica	шѡуґница

3,16	πλοῦτος	divitia	bogatastvo	бѣгат'ство	bogatastvo	bohatstvie	богат'ство
3,17	ὁδοί	viae	puti	пoути	puti	cesti	пѣтиѣ
3,17	καλαί	pulchrae	krasni	дoбри	krasni	krasne	дoбри
3,17	τρίβοι	semitae	stazi	cтѣзи	stazi	stezi	cтѣзѣ
3,17	ἐν εἰρήνῃ	pacifcae	mirni	в мирѣ	mir'ni	pokoine	вѣ мирѣ
3,18	ξύλον ζωῆς	lignum vitae	drêvo (živo)ta	дрѣво животно	drêvo život'no	drzevo viečneho života	дрѣво животно
3,18	ἀντεχομένοις	qui adprehenderint	dr'žečim'	др'жечимъ се	pridržečimъ se	ktož' ji popadne	др'жѣчимъ се
3,18	ἐπερειδομένοις	qui tenuerit	iže držit'	всланающимъ се	iže dr'žetъ		вѣслѣнѣющимъ се
3,19	σοφία	sapientia	mudrost	липсва	premudrost	smisl	прѣмудростъ
3,19	ἐθεμελίωσε	fundavit	osnova	липсва	osnova	založil' est	основа
3,19	ἠτοίμασε	stabilivit	utvr'di	липсва	utvrđi	ustanovil	оуготова
3,19	φρονήσει	prudentia	razumomъ	липсва	razumomъ	mudrosti	мудростиѣ
3,20	ἐν αἰσθήσει	sapientia	mudrostъ	липсва	mudrostъ	mudrosti	вѣ разоумѣ
3,20	ἄβυσσοι	abyssi	липсва думата	липсва	bezdni	propasti	вездѣны
3,20	ἐρράγησαν	eruperunt	prorazi	липсва	otvrze	virzinuli jsu	раз'вър'зошъ се
3,20	ἐρρήσαν δρόσους	rore con-crescunt	potočiše rosi	липсва	vzrastut rosoju	rosu se srostuji	почишъ росы точишъ росы поточиша росы

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Можем да обобщим данните от сравнението на текста на двете четива от *Притчи Соломонови* в различни средновековни паметници по следния начин. Почти всички разлики между двата бревиара се дължат на това, че във *Втория берамски* текстът е променен, а в *Първия връбнички* се пази ранният превод. В първото четиво разликите между двата хърватски бревиара са малко и не са значителни, а във второто четиво тези разлики са много повече и по-съществени, като се отнасят преди всичко до синтактичните конструкции и до обема на текста. На лексикално равнище и *Вторият берамски бревитар* запазва близостта си до кирилските текстове. Във второто четиво текстът във *Втория берамски*

бreviар и в *Хървоевия мисал* съвпада до голяма степен и съответства на латинския текст. Също така и трите кирилски текста съвпадат почти напълно, разликите между тях са на равнище единични замени или грешки и очевидно възхождат към един и същ древен превод, който с голяма вероятност може да се смята за Кирило-Методиевски.

Отношението на двата breviара към гръцкия и латинския текст, както и помежду им, е показано нагледно в две таблици. На едната са представени случаите, когато двата съвпадат, а се различават от Септуагинта и от кирилските текстове. На другата са показани случаите, в които се различават помежду си, като единият следва латинския, а другият – гръцкия текст и превода, представен в кирилските текстове.

Таблица 3. Общи четения между двата breviара, които съответстват на латинския текст

Table 3. Common lectures in the two Breviaries corresponding to Latin text

стих	гръцки	латински	Втори берамски	Първи вѣрбнички	кирилски текстове
1,1	ὅς ἐβασίλευσεν ἐν Ἰσραὴλ	regis Israhel	c(ěsa)ra iz(drai)l(e)va	цѣра изѣва	ѣже цѣрѣствова въ изѣи
1,2	γινῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν	ad sciendam sapientiam et disciplinam	na poznanie premudr(o)sti i nakazanie	на познание прѣклоудрости и казаниѣ	познати прѣклоудростѣ и наказаниѣ
1,3	στροφᾶς λόγων νοῆσαι	susciendam eruditionem doctrinae	na priětie učeniě nauka	и приѣти строение оучениѣ	приѣти же извѣтѣе словесѣ:·
1,4	ἀκάκοις	parvulis	ml(a)děn'cemy	дѣтем'	незловивѣимѣ
1,4	παιδὶ δὲ νέῳ	adulescenti	ûnošicamy	юношицѣи	отрокоу же юноу
1,4	αἰσθησίῳ	intellectus	uměnie	вѣдѣние	умѣствіе
1,9	στέφανον γὰρ χαρίτων δέξῃ σῆ κορυφῇ	ut addatur gratia capiti tuo	da predast' se věnacъ bl(a)godět'ni gl(a)vě tvoei	да придаст се вѣницъ блгодѣтни главѣ твоѣи	вѣницъ во блгодѣти приѣши на вѣрѣк твоѣиѣ.

Таблица 4. Разлики между двата breviара
Table 4. Differences between the two Breviaries

стих	гръцки	латински	Втори берамски	Първи вѣрбнички	кирилски текстове
1,3	νοῆσαί τε λόγους φρονήσεως	ad intellegenda verba prudentiae	na urazuměnie sl(o)v(e)съ premudr(o)sti	разоумѣти же свѣса прѣклоудрости	разоумѣти же слова прѣклоудрости

1,4	πανουργία	astutia	nauka	ковар'ство	коварство χῆλοζῆςτῆς
1,7	Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου	Timor Domini principium scientiae	strah' že g(o- spoda)нь začelo premudrosti	Почетк' прѣклоуѣдрости страх' гнѣ	начѣтокъ прѣклѣдрости вѣзгнѣ гнѣнѣ
1,7	σύνεσις δὲ ἀγαθὴ πᾶσι τοῖς ποιοῦσι αὐτήν· εὐσέβεια δὲ εἰς Θεὸν ἀρχὴ αἰσθήσεως	липсва	strahъ g(ospo- da)нь načelo čuv's'tviû	разогнъ же влѣг' всѣмъ творещемъ ю влѣговѣрне же в бѣ страхъ гнѣ· научело чоув'ст- внѣ	разогнъ же влагъ вѣсѣмъ творещиамъ и. влагговѣрне же къ бгѣоу страхъ гнѣ научело вѣвѣствна
3,13	θητὸς ὃς εἶδε φρόνησιν	qui affluit prudentia	iže obiluety mudrostiû	сѣмрътнъ' иже видѣ клоуѣдрост'	сѣмрътнъ' иже видѣ мѣдростъ
3,14	ἐμπορευέσθαι	acquisitio	priiskanie	коуповати	коуповати
3,15	τιμιωτέρα δέ ἐστι λίθων πολυτελῶν	fructus eius pretiosior est cunctis opibu	plody ee mno- gocên'ni e(st) vsêhъ dělъ	Драж'ши же ест' каменикъ много- цѣнна	Драж'шѣи же естъ камене многоцѣ- нъна
3,15	οὐκ ἀντιτάσσεται αὐτῇ οὐδὲν πονηρόν· εὐγνωστός ἐστι πᾶσι τοῖς ἐγγίζουσιν αὐτῇ	липсва	липсва	не противит се еи ничтоже лоукавно — сладка ест' всѣмъ прикли- жающимъ се еи	не противитъ же сѣ еи ничто же лѣкавно· сладка же естъ вѣсѣмъ приклижающимъ сѣ еи
3,16	ἐκ τοῦ στόματος αὐτῆς ἐκπορεύ- εται δικαιοσύνη, νόμον δὲ καὶ ἔλε- ον ἐπὶ γλώσσης φορεῖ	липсва	липсва	ѣ оустънъ' ее неходитъ правда· законъ же и листъ на езнице носитъ	ѣ оустънѣ еѣ исходитъ правда· законъ же и листъ на ѣзъицѣ носитъ
3,17	καλαί	pulchrae	krasni	добрѣ	добрѣ
3,17	ἐν εἰρήνῃ	pacifcae	mimi	въ мирѣ	въ мирѣ
3,18	ξύλον ζωῆς	lignum vitae	drêvo (živo)ta	дрѣво животно	дрѣво животно
3,18	τοῖς ἐπερειδομένοις ἐπ' αὐτὴν ὡς ἐπὶ Κύριον ἀσφαλῆς	qui tenuerit eam beatus	b(la)ž(e)нь iže držit' û	и вѣланающимъ се на ю 'ѣко на гѣ твр'да	и вѣслѣнѣющимъ сѣ на на 'ѣко на гѣ твр'да

От представения материал се вижда, че *Вторият берамски брeвиар* попада в групата на брeвиарите с превод на *Притчи Соломонов* от гръцки, в които текстът е редактиран с цел изравняване с латинския. Това е групата на *Първи* и *Втори новлянски* и *Ватиканския IIIr. Borg. 5*, която съответства на група A_2 в класификацията на Чермак. Вижда се, че целта на промените е била текстът в брeвиара да се доближи синтактично и по обем до латинския, като се запази лексиката от Кирило-Методиевия

превод. Там, където са направени лексикални промени под влияние на латинския текст, обикновено се използва стандартна книжовна лексика, а не се забелязват латинизми нито народни думи. Като народна дума може да се посочи само *ѱпоѱса* в 1,4. Трябва да се отбележи, че поправките не са правени само в зависимост от латински, а и с цел подобряване на текста. Такава е например замяната на *коварѣство* с *наука* заради негативното значение, което първата дума е придобила. Замяна в тази посока е направена и в кирилската традиция, като вместо *коварѣство* е използвано *хѣдожѣство*.

Тѣй като в първото четиво *Първият врѣбнички бревиар* на редица места съвпада с *Втория берамски* и се различава от кирилските текстове, а според данните, приведени от Вайс, съвпада и с *Видовия* и *Пашиманския*, възниква въпросът дали е имало по-ранен бревиар, който да е следвал изцяло първоначалния превод от грѣцки. Както посочва Чермак, цитиран в началото на статията, ръкописите от група В, в които има лексеми, съответстващи на грѣцкия текст и отсъстващи във всички ръкописи от група А, показват, че дори и в *Бревиара на Вид Омишлянин*, който се смята за *textus optimus*, не се пази най-ранният бревиарен текст на *Притчи*. И все пак, според източниците, с които разполагаме, е напълно вероятно още в първия бревиар текстът на стария превод да не е бил взет наготово, а да са били внесени промени в посока към изравняване с латинския текст. За това свидетелства и мястото (1,3), където *Първият врѣбнички* и *Вторият берамски бревиар* се различават, но текстът и в двата съответства на израз в латински: *na priētie uēniē nauka sreću n priētni stroēniē oūčēniē* за *suscipiendam eruditionem doctrinae*, докато в грѣцки стои съвсем друг израз (*στροφὰς λόγων νοήσαι*). От разночетенията, дадени в изданието на Вайс, се вижда, че тук бревиарите се раделят на същите две групи, както и в случаите, когато разликите в тях се дължат на отношението към грѣцкия и латинския текст (VAJS 1910: 50). Затова е много вероятно на това място редакторите да са поправили такъв текст, какъвто се пази в *Първия врѣбнички* и *Видовия бревиар*. Това означава, че вероятно грѣцкият текст още в началото е бил частично редактиран за нуждите на бревиара.

Сравнението с *Хървоевия мисал* показва значителна близост между него и *Втория берамски бревиар*, като в повечето случаи двата ръкописа съвпадат там, където текстът съответства на латинския. Но в мисала се откриват и следи от стария превод от грѣцки – не само в началото на 3:18, където текстът съответства на текста в Септуагинта, съвпада с Паримейника и се различава от латинския, а и при превода на някои ду-

ми, които имат еднакво значение в гръцкия и в латинския текст. Много характерен е преводът на σοφία – sapientia с премудрост, която е типична Кирило-Методиева лексема, както и преводът на родителен падеж (в гръцки и латински) с притежателно прилагателно: drěvo život'no, а не drěvo života за ξύλον ζωής – lignum vitae. Изобщо, и при превода от латински в мисала се вижда предпочитанието на традиционната книжовна лексика, наследена от Кирило-Методиевите преводи, което ясно изпъква при сравнението с чешкия текст.

Текстът на *Чешката глаголическа библия* е даден за фон, на който да се види разликата в превода от латински, а не с цел да бъде анализиран подробно. При сравнението веднага прави впечатление употребата на чешки лексеми като *poviest, opatrnost, robat, zprava, počatek, bazen, blazen, nahrdlek, przipliva, nalezenie, prodlenie, pravica, levica, cesta, pokoine*, докато хърватският текст се придържа към наследената книжовна лексика. Както посочва Владимир Киас, преводът на *Притчи* в този ръкопис е по първата редакция на чешкия библейски превод (KYAS 1956: 339; 1997: 43). Първият чешки превод на Библията, осъществен в средата на XIV в. в някой от пражките манастири за монахините, които не са разбирали латински (KYAS 1997: 50), не е еднороден. Киас разделя преводачите на две групи, като в едната влизат книжовници, които се придържат повече към наследената книжовна терминология и употребяват *pop* за *sacerdos* (срещу *kněz* при преводачите от втората група), *blahoslavený* за *benedictus* (срещу *požehnaný*), *klaněti se* за *orare* (срещу *modliti se*) (KYAS 1997: 43). *Книгата Притчи* е сред тези, които са дело на преводачите от първата група, и влиза в *Чешката глаголическа библия*, без да е редактирана. Йозеф Вайс отбелязва също, че в *Чешката глаголическа библия* на места се употребява *mir* в значение 'рах', но по-често се среща *pokoj* (VAJS 1908: 24). В приведения откъс също намираме *pokoine*.

Друга особеност на превода, на която обръща внимание Киас, е това, че преводачите използват една и съща славянска лексема за превод на различни латински (KYAS 1997: 45–46). Това се забелязва и в разгледачите откъси: виждаме, че *mudrost* съответства както на *sapientia*, така и на *prudentia* (в 3,13 и 3,19). При това в 3,13 намираме *mudrost* и в хърватските, и в кирилските източници (като съответствие на φρόνησις, докато на σοφία съответства *premudrost*). И на други места лексемите в чешкия превод съвпадат с текста в *Първия берамски бревиар*: *umienie/uměni; krasne/krasni*, или в *Първия връбнички бревиар* и в кирилските ръкописи: *dražši/драж'ши*, или във всички останали славянски източници: *rozum/*

razumь. Това са или думи от общия славянски лексикален фонд, или думи, наследени от книжовната традиция, но не е изключено и хърватско влияние върху чешкия превод. Както посочва Йоханес Райнхарт, между хърватските и чешките книжовници е имало активно сътрудничество и се откриват както бохемизми в хърватските паметници, така и хърватски заемки в чешките (REINHART 1997: 197). Като цяло чешкият превод прави впечатливи с това, че е ясен, с балансирано използване на стара книжовна и нова чешка лексика, а на места е доста свободен, например при превода на *gratia* със *slava* (1,9). Киас характеризира превода така: »Překlady jsou vesměs poměrně volné, využívají tvárného jazyka rozvíjející se staročeské prózy a snaží se o dobrou srozumitelnost více než o doslovnost (KYAS 1997: 44). Тази характеристика се отнася напълно и до разгледачите откъси от *Притчи Соломонови*.

ИЗВОРИ

1. *Септуагинта* – Използвана е по изданието RAHLFS 1935.
2. *Вулгата* – Използвана е по изданието WEBER; GRYSO 2007.
3. *Втори берамски бревиар*. Глаголически ръкопис от XV в. Използван е по изданието BADURINA STIPČEVIĆ, V. i dr. 2018.
4. *Първи връбнички бревиар* – глаголически ръкопис от края на XIII – началото на XIV в. Използван е по VAJS 1910: 40–49.
5. *Хървоев мисал* – глаголически ръкопис от началото на XV в. – използван е по изданието GRABAR; NAZOR; PANTELIĆ 1973. Четивото от *Притчи* 3,13–19 е на с. 387.
6. *Чешка глаголическа библия* (Вишебродска библия) – глаголически ръкопис от 1416 г., създаден в Емауския манастир в Прага – използвана е по изданието PACNEROVÁ 2000. Четивата *Притчи* 1,1–9 и 3,13–20 са на с. 262 и 264.
7. *Григоровичев паримейник* – кирилски ръкопис от XII в. – използван е по изданието RIBAROVA; HAUPTOVÁ 1999.
8. Ръкопис от Руската национална библиотека в Санкт Петербург, сигн. *FI.461* – Кирилски ръкопис от XIV в. – Използван е по микрофилм.
9. *Острожка печатна библия* от 1581 г. – Използвана е по изданието *Острожская библия* 1988.

ЛИТЕРАТУРА

ALEKSEEV, A. 1999 = АЛЕКСЕЕВ, А. 1999. Текстология славянской Библии. Санкт-Петербург: Издательство Дмитрия Буланина. [ALEKSEEV, A. 1999. *Textologija slavjanskoj Biblii*. Sankt-Peterburg: Dmitrij Bulanin Publishing House].

- BADURINA STIPČEVIĆ, V. i dr. 2018 = BADURINA STIPČEVIĆ, V; I. BOTICA; M. DIMITROVA; M.-A. DÜRRIGL; I. HRISTOVA ŠOMOVA; K. KUCHAR; M. MIHALJEVIĆ; S. POŽAR; A. RADOŠEVIĆ; A. ŠIMIĆ; M. ŠIMIĆ; J. VELA; J. VINCE; J. VUČKOVIĆ; S. ZUBČIĆ; M. ŽAGAR. *Drugi beramski brevijar: hrvatskoglagoljski rukopis 15. stoljeća, 1. dio, sv. 2: transliteracija*. M. Mihaljević (prir.). Zagreb: Staroslavenski institut.
- BRANDT, R. 1894 = БРАНДТ, Р. *Григоровичев паримейник в сличении с другими паримейниками*. Москва: Университетская типография. [BRANDT, R. *Grigorovičev parimejnik v sličeni s drugimi parimejnikami*. Moskva: Universitetskaja tipografija].
- ČERMÁK, V. 1999. Proverbia v charvátskohlaholských breviáriách a jejich neslovanské předlohy. *Slavia* 68: 251–258.
- ČERMÁK, V. 2003. Význam charvátskohlaholských pramenů pro výzkum slovanského překladu starozákonních knih. I. Pospíšil; M. Zelenka (ed.) *Česká slavistika 2003. České přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů. Ljubljana 15. – 21. 8. 2003*. Praha: Academia, 59–69.
- ČERMÁK 2007. = ЧЕРМАК, В. 2007. К некоторым особенностям членения славянского перевода Книги Притч в рукописи F.I.461. *Кирило-Методиевски студии 17: 827–831*. [ČERMÁK, V. 2007. К некоторым особенностям членения славянского перевода Книги Притч в рукописи F.I.461. *Kirilo-Metodievski studii 17: 827–831*].
- GRABAR, B.; A. NAZOR; M. PANTELIĆ. 1973. *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića: Transkripcija i komentar*. Zagreb – Ljubljana – Graz: Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« – Mladinska knjiga – Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- KYAS, V. 1956. Česká Hlaholská bible v poměru k ostatním českým biblickým rukopisům. *Slavia* 25: 328–341.
- KYAS, V. 1997. *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Nakladatelství Vyděhrad.
- PACNEROVÁ, L. 2000. *Česká Bible hlaholská (Bible Vyšebrodská)*. Praha: Slovanský ústav. Nakladatelství Euroslavica.
- RAHLFS, A. 1935. *Septuaginta. Id est Vetus testamentum graece iuxta LXX*. Interpretes edidit A. Rahlfs. Stuttgart: Privilegierte Württembergische Bibelanstalt.
- REINHART, J. 1986. The Sapiential Collection in the Croatian Glagolitic Missal. *Ninth World Congress of Jewish Studies. Division D. Vol. 1*. Jerusalem: World Union of Jewish Studies, 77–84.
- REINHART, J. 1997. Zwischenslavische Übersetzungen im Mittelalter. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 43: 189–203.
- RIBAROVA, Z.; Z. HAUPTOVÁ. 1999. = РИБАРОВА З.; З. ХАУПТОВА. 1999. *Григоровичев паримейник*, Скопје: МАНУ. [RIBAROVA, Z.; Z. HAUPTOVÁ. 1999. *Grigorovičev parimejnik*, Skopje: MANU].
- SLOVNÍK 1959 = *Slovník jazyka staroslověnského, I: a – gerv*. J. Kurz (ed.). Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- THOMSON, F. 1998. The Slavonic Translation of the Old Testament. J. Krašovec (ed.). *Interpretation of the Bible*. Ljubljana – Sheffield: Slovenska akademija znanosti i umetnosti – Sheffield Academic Press, 605–920.

- VAJS, J. 1908: *Česká Bible hlaholská*. Praha: Nákladem Královské české společnosti nauk.
- VAJS, J. 1910. *Nestarší breviář chrvatsko-hlaholský (Prvý breviář vrbnický): úvodem a bibliografickými popisy hlaholských breviářů starší doby opatřil.* Praha: Nákladem Královské české společnosti nauk.
- WEBER, R.; R. GRYSO 2007. *Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem*. R. Weber; R. Gryson (ed.). Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Острожская библия*. 1988. Фототипическое переиздание текста с издания 1581 года. Москва – Ленинград: Слово-Арт. [Ostrožskája biblija. Fototipičeskoe pereizdanie teksta s izdanija 1581 goda. Moskva – Leningrad: Slovo-Art].

ПРИЛОЖЕНИЕ 1: ПРИТЧИ СОЛОМОНОВИ 1,1–9

Септуагинта. 1. Παροιμίαι Σολομῶντος υἱοῦ Δαβίδ, ὃς ἐβασίλευσεν ἐν Ἰσραήλ, 2. γνῶναι σοφίαν καὶ παιδεῖαν νοῆσαί τε λόγους φρονήσεως 3. δέξασθαι τε στροφὰς λόγων νοῆσαί τε δικαιοσύνην ἀληθῆ καὶ κρίμα κατευθύνειν, 4. ἵνα δῶ ἀκάκοις πανουργίαν, παιδὶ δὲ νέφ αἴσθησιν τε καὶ ἔννοιαν· 5. τῶνδε γὰρ ἀκούσας σοφὸς σοφώτερος ἔσται, ὁ δὲ νοήμων κυβέρνησιν κτήσεται. 6. νοήσει τε παραβολὴν καὶ σκοτεινὸν λόγον ρήσεις τε σοφῶν καὶ αἰνίγματα. 7. Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου, σύνεσις δὲ ἀγαθὴ πᾶσι τοῖς ποιοῦσι αὐτήν· εὐσέβεια δὲ εἰς Θεὸν ἀρχὴ αἰσθήσεως, σοφίαν δὲ καὶ παιδεῖαν ἀσεβεῖς ἐξουθενήσουσιν. 8. ἄκουε, υἱέ, παιδεῖαν πατρός σου καὶ μὴ ἀπόση θεσμοὺς μητρός σου· 9. στέφανον γὰρ χαρίτων δέξῃ σῆ κορυφῆ καὶ κλοιὸν χρύσειον περὶ σῶ τραχήλῳ.

Вулгата. 1. Parabolae Salomonis filii David regis Israhel 2. ad sciendam sapientiam et disciplinam 3. ad intellegenda verba prudentiae et suscipiendam eruditionem doctrinae iustitiam et iudicium et aequitatem 4. ut detur parvulis astutia adulescenti scientia et intellectus. 5. Audiens sapiens sapientior erit et intellegens gubernacula possidebit. 6. Animadvertet parabolam et interpretationem verba sapientium et enigmata eorum. 7. Timor Domini principium scientiae sapientiam atque doctrinam stulti despiciunt. 8. Audi fili mi disciplinam patris tui et ne dimittas legem matris tuae. 9. Ut addatur gratia capiti tuo et torques collo tuo.

Втори берамски бревиар, л. 230b–с. 1. Prit'če salomuna s(i)na d(a)v(i)-d(o)va c(ěsa)ra iz(drai)l(e)va. 2. na poznanie premudr(o)sti i nakazanie. 3. na urazuměnie sl(o)v(e)sъ premudr(o)sti. na priětie učeniě nauka pr(a)vdi i suda.

i pravosti 4. da dast' se ml(a)dên'semь naukъ i ûnošicamь umênie i razumь. 5. sihь slišavь mudarь. mudrêi budet' i razumêv' e stroeniemь obladaetь. 6. d(u)šev'nuû obratitь prit'ču. i t'lmačenje sl(o)v(e)sa prem(u)dr(o)sti i gananiê ihь. 7. razum' že blagь tvorečim' û. bl(a)govêrie v' (!) že v' b(og)ь. strahь g(ospoda)нъ načelo čuv's'tviû. strah' že g(ospoda)нъ začelo premudrosti. premudrosti i naučenje brez'um'ni nenavidetь. 8. sliši s(i)nu moi. nakazanie o(t)-ca tvoego. i ne otpučai zakona matere tvoee. 9. da predast' se vênacь bl(a)go-dêt'ni gl(a)vê tvoei i griv'na zlata šii tvoei.

Първи връбнички бревиар, л. 224b–c. 1. Притче Соломоуна сѣна двѣдѣцѣра излѣва. 2. на познание прѣмѣдрости и казаниѣ — 3. Разоумѣти же слѣса прѣмѣдрости. и приѣти строение оучениѣ. правди и соудѣ — 4. Да даст' се дѣтелъ ковар'ство юношицаи же вѣдѣние и разоум — 5. Сих' во слише моудр'. моудрѣи воудет'. и разоумѣе ѣ строение стежит'. 6. Оуроумѣти притче. и исправлениѣ слѣсъ моудрихъ. и глѣниѣ ганани ихъ. 7. Почетк' прѣмѣдрости страх' гнѣ. разоум же блѣгъ всѣмъ творещемъ ю — Блѣговѣрие же в бѣ страхъ гнѣ. начело оуов'ствитѣ — Прѣмѣдрост' же и оучение безоумни оуничижают' — 8. Слѣушай сѣне мои оучение оца твоего. и не оуѣцаи закона матере твоее. 9. да придаст' се вѣнцѣ блгодѣтни главѣ твоеи. и гривна злата шии твоеи.

Хървоев мисал. Това четиво липсва в *Хървоевия мисал*.

Чешка глаголическа библия, л. 130ba. 1. Povies'ti šalomunovi. s̄na d̄da krale izrahel'skeho. 2. k umieni mudrosti i kazni. 3. k urozumieni slov' opatrnosti. a k przijeti umielêho naučenje. spravedlivosti i suda. i pravosti. 4. Abi bila dana robatom' opatrnost'. a jinochu umienie a rozum'. 5. Usliši e mudri. mudrziji bude. a rozumni zpravami vlasti bude. 6. Znamenaiite poviest' i viklad'. slova mudrich i jich' znamenanie. 7. Bazen b̄zie. počatek' mudrosti. Mudrosti a učenim'. blaznovê hr'daji. 8. Posluchai s̄nu moi kaznie otce tveho. a nê ostavai žkna matêrže tvê. 9. at' bude dana s̄tva hlavie tvê a nahr'dlek' šiji tvêi.

Григоровичев паримейник, л. 14v–15r. 1. Притѣуд соломона: сѣна двѣдѣеже црѣствова въ излѣи: 2. познати прѣмѣдростѣ и наказаниѣ: 3. разоумѣти же словеса прѣмѣдрости приати же ѣзвѣтѣе словесѣ: разоумѣти же правдѣ истинѣнѣж и сѣдѣ исправлѣти: 4. да дастѣ незлобивѣмѣ коварѣство: штрокоу же юноу оуовѣствие: еже и замѣсль 5. сихѣ во слѣушавѣ прѣмѣдрѣ: прѣмѣдрѣ вѣдетѣ: и разоумивѣ строитѣлѣство стажитѣ: 6. разѣмѣти же приудѣ и тѣмно слово: глѣниѣ же прѣмѣдрѣхѣ и гжнаниѣ: 7. наудто-

къ прѣмѣдрости боѣзнь гнѣнѣ: разоумѣ же въсѣмѣ блѣтворацимѣ е: блѣговѣрѣствие же на бѣ страхъ гнѣ начало чювѣствиѣ: прѣмѣдрости же и наказаніе: нечѣстивѣи оуничижитѣ сѧ: 8. слышан снѣ законѣ ѡца твоего: и не ѡрѣваи наказаніе мѣре твоеѧ: 9. вѣнецъ ко во блѣгодѣти примеши на врѣсѣ твоемѣ: и гривнѣ златѣ на свои вѣи:

ЕІ.461, л. 338а 1. Притча соломона снѧ двѣ иже црѣтова въ израїли. 2. Познати прѣмѣдрѣ и наказаніе. разоумѣти же словеса мѣдрости. 3. приати же извитіа словѣ. разоумѣти же правдѣ и истинѣ. и сѣ исправлѣти. 4. Да дѧ незловивымѣ хѣдожѣство. ѡтрокоу же юнѣ чювѣствие и сѣмыслѣ. 5. Сего во послѣшавѣ мѣдрин. прѣмѣдрѣи вѣсетѣ. а разоумныи строителѣство стѣжитѣ. 6. разоумѣти же притча. и темно слово. глѣниа прѣмѣдрый и гананиа. начало прѣмѣдрости страхъ гнѣ. разоумѣ же благъ въсѣмѣ творацимѣ и. 6. Благовѣрїе же къ бѣгоу страхъ гнѣ начало чювѣствия. Прѣмѣдрѣ же и наказаніе нечѣстивни похѣлатѣ. 8. Послѣшан снѣ законѣ ѡца твоего. и не ѡврѣзи наказаніе мѣре твоеѧ. 9. Вѣнецъ ко блѣгодѣти примеши на своемѣ врѣсѣ и гривнѣ златѣ ѡ свои выи.

Острожка библия. Притча соломона снѧ двѣ иже црѣтова въ ильтѣх' разоумѣти прѣдрѣсть и наказаніе. разоумѣти же словеса мѣдрости. Приати же извитіе словесѣ, и разоуменіе гаданіи. Разоумѣти же правдѣ и истиннѣ, и сѣдѣ исправлати. да дастѣ незловивымѣ хѣдожѣство. отрокоу же юнѣ, чювѣствіе, и прѣдрѣсть. сего послѣшавѣ мѣдрин, прѣмѣдрѣи вѣдетѣ. а разоумныи, строителѣство стѣжитѣ. разоумѣетѣ же притча и темно слово. глѣнїа же прѣдрѣхѣтѣ и гаданїа. Начало прѣдрѣсти страхъ гнѣ. разоумѣ же, блѣтъ всѣмѣ творации ю. Блѣговѣрїе же на бѣ, и начала чювѣствїа. прѣдрѣсть же и наказаніе, нечѣстивїи оуничижаютѣ. Слыши снѣ наказаніе ѡца твоего, и не ѡрини наказанїа мѣре твоеѧ. вѣнецъ ко блѣти приимеши на твоемѣ врѣсѣ, и гривнѣ златѣ о свои выи.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2: ПРИТЧИ СОЛОМОНОВИ 3,13–20

Септуагинта. 13. Μακάριος ἄνθρωπος ὃς εὖρε σοφίαν καὶ θνητὸς ὃς εἶδε φρόνησιν· 14. κρείσσον γὰρ αὐτὴν ἐμπορεῦεσθαι ἢ χρυσίου καὶ ἀργυρίου θησαυρούς. 15. τιμωτέρα δὲ ἐστὶ λίθων πολυτελῶν, οὐκ ἀντιτάξεται αὐτῇ οὐδὲν πονηρόν· εὐγνωστός ἐστι πᾶσι τοῖς ἐγγίζουσιν αὐτῇ, πᾶν δὲ τίμιον οὐκ ἄξιον αὐτῆς ἐστὶ. 16. μήκος γὰρ βίου καὶ ἔτη ζωῆς ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτῆς, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ αὐτῆς πλοῦτος καὶ δόξα· ἐκ τοῦ στόματος αὐτῆς ἐκπορεύεται

δικαιοσύνη, νόμον δὲ καὶ ἔλεον ἐπὶ γλώσσης φορεῖ. 17. αἱ ὁδοὶ αὐτῆς ὁδοὶ καλαῖ, καὶ πᾶσαι αἱ τρίβοι αὐτῆς ἐν εἰρήνῃ· 18. ξύλον ζωῆς ἐστὶ πᾶσι τοῖς ἀντεχομένοις αὐτῆς, καὶ τοῖς ἐπερειδομένοις ἐπ’ αὐτὴν ὡς ἐπὶ Κύριον ἀσφαλῆς. 19. ὁ Θεὸς τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἠτοιμάσε δὲ οὐρανούς φρονήσει· 20. ἐν αἰσθήσει ἄβυσσοι ἐρράγησαν, νέφη δὲ ἐρρύησαν δρόσους.

Вулгата. 13. Beatus homo qui invenit sapientiam et qui affluit prudentia. 14. Melior est adquisitio eius negotiatione argenti et auro primo fructus eius. 15. Pretiosior est cunctis opibus et omnia quae desiderantur huic non valent comparari. 16. Longitudo dierum in dextera eius in sinistra illius divitiae et gloria. 17. Viae eius viae pulchrae et omnes semitae illius pacificae. 18. Lignum vitae est his qui adprehenderint eam et qui tenuerit eam beatus. 19. Dominus sapientia fundavit terram stabilivit caelos prudentia. 20. Sapientia illius eruperunt abyssi et nubes rore concrescunt.

Втори берамски бревиар, л. 232b. 13. b(la)ž(e)нь č(lově)къ iže obrêcěť mudrosti. i iže obiluetъ mudrostiû. 14. luč’še e(stъ) priiskanie pače s’rebra i zlata pravago i prečistago 15. plodъ ee mnogocên’ni e(stъ) vsěhъ děľ. i vsa želêtel’na netakmena ei. 16. dlgota bo dni v dêsnicê ee. i v’ šuicê ee bogatastvo i sl(a)va. 17. puti ee puti kras’ni. i vse stazi ee mirni. 18. drêvo (živo)ta e(stъ) vsěmъ dr’žečim’ û. b(la)ž(e)нь iže držit’ û. 19. g(ospod)ъ osnova mudrostiû z(e)mlû. i utvr’di neb(e)sa razumomъ. 20. mudros’t’ ego prorazi. i oblaci potočiše rosi.

Първи връбнички бревиар, л. 226a. 13. Бжнь ѿкъ иже обрѣте прѣмоудрост’ и смирѣтън’ иже видѣ моудрост’. 14. Лоуче ко тоу коуповати. неже з’латоу и среброу скровище. 15. Држ’ши же ест’ камениѣ многоцѣнна. не противит се ни ничтоже лоукавно — Гладка ест’ всѣм’ приближающим се ни. всако же драгое недостоинное ее ест’ — 16. Длгота бо житиѣ и лѣта живота в десници ее. в’ шоуици же ее бѣгат’ство и слѣва. ѿ оустѣн’ ее исходит’ правда. закон же и мѣст’ на езице носит’. 17. Поути ее поути добри. и все стѣзи ее в мирѣ. 18. Дрѣво животно ест’ всѣм’ др’жецим се ее. и всланающим се на ю ѣко на гѣ твр’да.

Хървоев мисал, л. 194ab. B(la)ž(e)нь č(lově)къ. ki naidetъ mudrostъ. i ki obiluet’ mudrostiju. 14. bol’še e(stъ) preiskanie ego pače zlata i srebra pravago i prečistago 15. Plod’ ego mnogocěnanъ e(stъ). pače vsačaskihъ děľ. i vsa ka vzelêjut’ se něsutz takmena ei. 16. Dl’gota bo d(ь)ni v desnici ee. i v’ šuici ee bogatastvo i sl(a)va. 17. Blaga e(stъ) vsěmъ blizъ ee budučimъ. i vsako dra-

go něstь takmeno ei. Puti ee krasni. i vse stazi ee mir'ni. 18. Drěvo život'no e(stь) vsim' pridržećimь se ee (Рочки мисал: + i iže dr'žetъ ju). 19. g(ospod)ь premudrostiju osnova z(e)mlju. utvrđi n(e)b(e)sa razumomь. 20. Mudrostь ego otvrze bezdni. i oblaci vzrastut rosoju.

Чешка глаголическа библия, л. 131ba-β. 13. Blaženi ěkь. enž est nale-
zl' smisl' a emuž przipliva mudrost'. 14. Neb' est lepšie ejie nalezenie. než
strziebra ani zlata. a prvnioho. i przećisteho. 15. Užitekъ ejie dražši est nade
vše zbožie. a všecko ehož' dše žada. nemož se jie przirovnati. 16. Prodlenie
ejie dnov'. a ejie pravici. na ejie levici. bohatstvie a slava. 17. Cesti ejie cesti
krasne. a všeckí stezi ejie pokoine. 18. Drzevo viečneho života est tiem' ktož'
ji popadne. 19. Ğđinь smislem založil' est zemi. ustanovil est n̄bsa mudrosti.
20. Mudrosti eho virzinuli jsu propasti a oblaci rosu se srostuji.

Григоровичев паримейник, л. 20gv, 22г. Блаженъ ѿлѣкъ еже приоврѣте
прѣмудростѣ: и смрътны иже видѣ мѣдростѣ: 14. люче во тѣ коупова-
ти: неже златоу ни среброу скровище: 15. дражѣши же естѣ камене многоцѣ-
нѣна: не противитѣ же сѧ еи ниуто же лѣкавно: сладѣка же естѣ въсѣмѣ
привлижающимъ сѧ еи: въсѣмѣе же драгое недостоинно еѧ-стѣ: 16. длѣгота
во житиѣ и лѣта живота въ десници еи: и въ шоуици же еѧ богатѣство и
слава: и ѿ оустѣ еѧ исходитѣ правда: законъ же и мѣстѣ на ѡзыцѣ носи-
тѣ: 17. пѣтѣ еѧ пѣтиє добри и въсѧ стѣжа въ мирѣ: 18. дрѣво животно
естѣ въсѣмѣ дрѣжжющимъ сѧ еѧ: и въслѣнѣющимъ сѧ на нѧ: 'ѣко на гѧ
тврѣда: 19. Бѣ прѣмудростиѧ основа зема: оуготова же нѣсѧ мѣдростиѧ
20. въ разоумѣ-го вездѣны развръзошѧ сѧ: шлаци же поуишѧ росы:

Е.І.461, л. 340a. 13. Бѣженъ ѿлѣкъ иже оврѣте прѣмудростѣ. и смрътенъ
иже видѣ мѣдростѣ. 14. Люче во тѣ коуповати неже злата и сребра скрови-
ща. 15. Дражанши же естѣ каменѧ многоцѣнна. не противит сѧ еи ниутоже
лѣкавно. Сладка естѣ въсѣмѣ привлижающимъ сѧ еи. всѣко же драгое не-
достоинно еѧ естѣ. 16. Длѣгота во житѧ и лѣта живота въ десници еѧ. въ
шоуици же еѧ богатѣство и слава. ѿ оустѣ еи исходитѣ правда, законъ же и
мѣстѣ на ѡзыцѣ носитѣ. 17. Пѣтѣ еѧ пѣтѣє добри. и въсѧ стѣжа еѧ мирны.
18. Дрѣво животно ѣ всѣмѣ дрѣжжющимъ сѧ еѧ. и въсланѣющимъ сѧ на нѧ.
19. Бѣ прѣмудростиѧ основа зема. оуготова же нѣко мѣдростиѧ. 20. разоу-
момъ его вездны развръзошѧ сѧ. ѿвлади же его тоуишѧ росы.

Острожска библия: 13. Блаженъ ѿлѣкъ иже оврѣте прѣмудростѣ. 14. Люче
во тѣ коуповати, нежели злата и сребра скровища. 15. дражанши естѣ каменѧ

многочѣннаго. Не противитъ сѧ ни ниуто же лѣкаво, значна естъ всѣмъ приближающимъ сѧ ни. Всако же, недостоинно ни естъ. 16. долготѧ во житїа и лѣта живота, в' десници еѧ. и в шѣници еѧ, богѧство и слава. Ѡ оустѣ еѧ исходит' правда, законъ же и мѣть на языцѣ носитъ. 17. Пѣтїе еѧ, пѣтїе добри. и всѧ стезѧ еѧ мирны. 18. дрѣво животное естъ, всѣмъ дрѣжжацим сѧ еѧ. и въскланяюще сѧ на ню, тако на гѧ, твердо. 19. бѣ прѣростїю земаю основа, оуготова же нѣса мѣдростїю. 20. разумомъ же его, вездны съкрѣшиша сѧ, облацы же потѣниша росы.

Summary

Iskra HRISTOVA SHOMOVA

THE BOOK OF PROVERBS IN THE SECOND BERAM BREVIARY

The article discusses the texts of two readings of the *Book of Proverbs* (1,1–9 and 3,13–20) in the *Second Beram Breviary*. They have been compared with six other medieval Slavonic texts, three Glagolitic and three Cyrillic: the *First Vrbnik Breviary* from the 12th–13th century, the *Hrvoje's Missal* from the beginning of the 15th century, the *Czech Glagolitic Bible* from 1416, the *Grigorovich Parimejnik* from the 12th century, the manuscript from the Russian National Library F.I.461 from the 14th century and the *Ostrog Bible* from 1591. The comparison shows that there are differences between the Greek and the Latin text, at the syntactic as well as at the lexical level. In the first lecture, both Croatian Breviaries most often follow the syntax of the Latin text, but they preserve the ancient Cyrillo-Methodian vocabulary. In the second lecture there are more differences between the Breviaries. The *First Vrbnik Breviary* follows the Greek text and is nearly identical with the Cyrillic texts, while the *Second Beram Breviary*, as well as the *Hrvoje's Missal*, contains a text, which is closer to the Latin text at the syntactic level, but usually preserves the Cyrillo-Methodian lexemes. It is significant that these two Croatian books (the *Second Beram Breviary* and the *Hrvoje's Missal*) contain texts, which are so close to each other. The three Cyrillic texts are nearly identical, they reproduce the Greek text and are evidently successors of an ancient translation, most probably, the one of SS. Cyrill and Methodius. The Czech translation follows the Latin text and it contains some typically Czech lexemes (*opatrnost, robot, zprava, počatek, bazen, blazen, nahrdek, nalezenie, prodlenie, pravica, levica, cesta, pokoine*).

Key words: Proverbs, Breviary, Missal, Bible, translation, revision.

Iskra HRISTOVA SHOMOVA
Sofia University »St. Kliment Ohridski«
Sofia (Bulgaria)
iskrashomova@gmail.com